

Popper ja Hayek – kylmän sodan liberalismien kahdet kasvot

Jyrki Smolander ja Vesa Vares

ABSTRACT

Karl Popper and F. A. Hayek represent two different aspects of liberalism in the Cold War. When Hayek preferred the traditional economic policy of classical liberalism, Popper put other non-economic liberal values first. The basis for Popper's social philosophy was to criticize the so called historicist philosophy, for example Karl Marx. Popper opposed the historicist inclination for religious type prophesy. According to Popper the social reforms should be carried out by social engineering, not by revolutionary prophesy.

Paradoxically though, when Popper was defending the idea of liberty, he adopted social reformist and even social democratic ideas, which are controversial to classical liberalism's economic doctrines. A main reason for that was obviously the fact, that Popper was a scientist and an intellectual. He regarded the other values of liberalism, for example the freedom of science, rationalism, democracy etc. as more important than economic freedom or private ownership. Defending the liberal world against marxism he was ready to drop the dogmatism of economic liberalism.

Friedrich Hayek's name has frequently been connected to neoliberalism, Thatcherism and even "right-wing radicalism". He has also been known for defending the coups of Franco and Pinochet against Left-wing Governments. Yet he was not even a Conservative – in fact, he always stressed this and even wrote a chapter called "Why I am not a Conservative" in his book "Constitution of Liberty". He maintained he was an "Old Whig" – emphasizing the word "Old".

All this is due to the fact that Hayek thought he was returning to the old values of 19th Century Liberalism which had been unjustifiably discredited – by many Marxist scholars holding collectivist values. Like Ludwig von Mises, he was mainly interested in the rights and freedom of the individual and abhorred the situation in which an all-mighty Government would have the crucial say in the society. It was not even a question of whether the Government was malvolent or benevolent – the main issue was which were the prerogatives of the Government and was there anyone to control them. "The great society" was mortally dangerous to the

initiative of the individual and it would favour the worst kind of collectivist and mass types. The democratic flavour of the rule of the majority would make the dictatorship of the majority even more dangerous – because then the dictatorship was not naked for every one to see. Thus in Hayek's eyes, freedom was more important than democracy, and democracy could only be a tool rather than any basis for moral argument – not like the leftist intellectuals said.

Because of this, even Franco and Pinochet were not so dangerous as the Spanish Anarchists and Allende – they were the necessary, though unpleasant antidote against collectivism. These authoritarian leaders would not cut the crucial roots of society and favour collectivist values – their opponents would have done this. Of course, even authoritarianism was not to be favoured in any normal situations – it was too much like traditional conservatism.

Hayek's fame rose to glory among the neoliberal and also neoconservative circles during the 1970's, when the Labour Government in England and the Democratic Administration in the United States could not maintain that the welfare state was still on the move and progressive. Thatcherism and Reaganism which called themselves Conservative adopted the ideas that the Social Liberal branch of Liberalism had resented. They also won the ideological battle both in economic policy and in the battle against Communism. Thatcher's long-time Minister of Finance Nigel Lawson maintains in his memoirs that Hayek and Milton Friedman had become the Adam Smith, Edmund Burke and David Hume of the 20th century.

In the beginning of the 1990's, however, the ideological arsenal of even Hayekism seemed to be emptied – or perhaps it had shared the fate of its 19th century predecessor (as he saw it): when it had won the ideological battle and converted or forced itself upon most of the political elite, it was expendable. This was even more so when the most unifying effect between neoliberal and neoconservative traditions, the common Socialist enemy, had vanished. Who could compare the two Tony B's – Benn and Blair? Anyway, since the intellectual elite resented the idea of Thatcherism to the end, new traditions for Liberalism might be on the move – perhaps Karl Popper, or even the mildly social-liberal "understanding, sympathetic conservatism" of the new leaders of Republicanism in America?

I JOHDANTO

Toisen maailmansodan jälkeen Euroopassa alkoi valtataistelu kommunismin ja ns. länsimaisen elämänmuodon välillä. Heti sodan jälkeen ilmestyi useita kirjoituksia ja kirjoja, joissa puolustettiin länsimaista elämänmenoa, eli lähinnä länsimaiden liberalistista perintöä. Tunnetuimpia näistä kirjoittajista olivat talousoppineet F. A. Hayek ja Wilhelm Röpke, joka sai mainetta etenkin Suomessa ja Saksassa. Filosofian alalla Marxia kritisoi voimakkaimmin Karl Popper teoksessaan »Avoin yhteiskunta ja sen viholliset» (1945, suom. 1974).

Popper ja Hayek ovat jälkipolville kaikkein parhaiten muistiin jääneet nimet. Yhtäläistä näille kahdelle on se, että kumpikin on syntynään itävaltalaisia, ja kumpikin on vaikuttanut lähinnä anglosaksisessa maailmassa. Siihen suurimmat yhtäläisyydet sitten loppuvatkin, vaikka kummankin ajattelijan voidaan sanoa olevan liberalismiin suurimpia puolestapuhujia kylmän sodan aikaisessa maailmassa.

II KARL POPPER JA VAPAAUS

Karl Popperin tieteellinen työ kohdistui pääasiassa tieteenfilosofiaan ja hänen yhteiskuntafilosofiansakin perustuu hyvin pitkälti tieteenfilosofiseen kritiikkiin yhteiskuntautopeioita kohtaan. Hänen yhteiskuntafilosofiansa on vaikuttanut huomattavasti länsimaissa esim. Marx-kritiikin osalta ja tuomalla yhteiskunnalliseen keskusteluun käsitteen »avoin yhteiskunta». Suomessa esim. kokoomus on etenkin 1970-luvulta lähtien saanut voimakkaita vaikutteita Popperin ajattelusta.

Popperin pääkritiikin kohde oli ns. historisistinen yhteiskuntanäkemyksen. Popperin mukaan historisistit näkevät historian kulkevan kohti ennalta määrättyä päämäärää ja he uskovat yhteiskuntatieteellisellä tutkimuksella pystyttävän löytämään nämä historian kulun »lainalaisuudet». Popper samaisti tämänlaisen uskon historiallisiin lainalaisuuksiin taikauskoon. Popper mainitsee kaikkein pahimpina historisisteina Platonin, Hegelin ja Marxin. Hänen julkaisemansa kirja »Avoin yhteiskunta ja sen viholliset» perustuu juuri em. kolmen filosofin ajattelun kritisoimiseen.

Popperin kritiikki perustui osaltaan näiden historisistien kyvyttömyyteen ottaa huomioon yksilö. Ensinnäkin se näkyi historisistien tieteellisessä metodologiassa siten, että historisistit olivat useimmiten holismin kannattajia. Holismi lähtee siitä oletuksesta, että yhteiskunnan sosiaali-

set ryhmät ovat enemmän kuin niiden jäsenet yhteensä.¹ Holismi siis korotti ryhmän yksilöiden edelle.

Popper itse puolsi yhteiskuntatieteille »metodologista individualismia». Tätä kannatti muuten myös F. A. Hayek. Siinä keskityttiin enemmänkin yksilöiden kuin ryhmien analysointiin. Tarkoituksena on luoda systeemiä tai teoriaa yksilöiden käyttäytymisen pohjalta, yksityisestä yleiseen, eikä siten että ensin kuvitellaan ilmiöiden olemus ja sitä kautta selitetään todellisuutta. Näin saatavat yhteiskunnalliset lait eivät voi olla mitään muuta kuin kieltolauseita tyyliin »ei kannettu vesi kaivossa pysy».² Tämäntapainen näkökulma tieteeseen on tunnettu nominalismina. Popperin vastustama näkökanta tunnetaan taas essentialismin nimellä.

Popperin individualismi ei kuitenkaan rajoittunut pelkästään tieteelliseen metodiin. Tässä lyhyessä esityksessä ei ole tarkoituksenaan selvittää tyhjentävästi Popperin tieteellistä metodologiaa, mutta edellä esitetty osoittaa, kuinka tietynlainen individualistinen ote hallitsee Popperin ajattelua kautta linjan. Näin ei tosin ole ollut aina. Popper oli nuorempaan marxilainen, mutta hän kääntyi pian marxilaisuutta vastaan todettuaan Marxin teoreettiset heikkoudet. Hän kuitenkin pysyi vielä pitkään sosialistina ja omien sanojensa mukaan hän olisi pysynyt kuolemaansa saakka sosialistina, jos yksilön vapaus ja sosialismi olisi pystytty yhdistämään. Se ei kuitenkaan Popperin mukaan ollut mahdollista. Häneltä kesti kauan ymmärtää, että vapaus oli tasa-arvoa tärkeämpää. Tasa-arvo merkitsi vaaraa vapaudelle ja vapaudettomassa yhteiskunnassa ei taas voinut olla tasa-arvoa epävapaiden keskuudessa. Jos siis tasa-arvo asetettiin vapauden edelle, tuhoitiin kummatkin arvot! Tämäntapainen ajatus siitä, että tasa-arvo oli vapauden vihollinen, oli varsin tyyppillistä kylmän sodan ajan oikeistolle. Popper katsoikin, että hänen teoksensa »Avoin yhteiskunta ja sen viholliset» sekä »The Poverty of Historicism» oli tarkoitettu vapauden puolustukseksi toisen maailmansodan varjossa. Vapaus oli uhattuna, koska marxilaisuuden suosio ja usko laaja-alaiseen taloudelliseen suunnitteluun olivat kumpikin kasvussa.³

Popperin filosofia oli voimakkaasti sidottu yksilön vapauteen ja hänen yhteiskuntafilosofiansa peruskäsite »avoin yhteiskunta» edellytti yksilön vapautta. Mutta millaista vapautta Popper

¹ Popper 1960, 17–19.

² Ibid., 136–139.

³ Popper 1974, 31–36, 115.

sitten kannatti? Popperin ei missään vaiheessa tarkasti määritellyt omaa vapaus-käsitettään, mutta selkeästi Popperin vapaus liittyy yksilön liikkumatilaan suhteessa kollektiiviin, eli että yksilöllä tuli olla sama tai suurempi arvo kuin yhteisöllä⁴. Popperin vapaus on siis vapautta jostain, lähemmin vapautta kollektiivin määräysvallasta. Toisaalta vapaus on Popperille enemmänkin kulttuurinen asia kuin esimerkiksi taloudellinen kysymys. Yhteiskunta joka ei ole vapaa, siellä ei ole ajattelun vapautta, ja ennen kaikkea siellä ei ole länsimaiseen rationalismiin perustuvaa kriittistä keskustelua⁵. Suljettu yhteiskunta perustuu myyttiin ja taikauskoon, ei rationalismiin perustuvaan tieteelliseen ajatteluun.

VÄHITTÄINEN SOSIAALINEN »INSINÖÖRITYÖ»

Popperin historismin kritiikin pääkohde oli historismin halu ennustaa tulevaisuutta profetian tavoin. Popper ei sinänsä kieltänyt tieteellisen ennustamisen mahdollisuutta, mutta hän piti historisistien tapaa ennustaa tulevaisuutta historias-ta samantapaisena kuin, mikä oli luonteenomais-ta uskonnollisille profetioille. Ennustukset tehtiin niin väljiksi, että jokainen historian tapahtuma voitiin selittää sopivan suureen kertomukseen.⁶

Popperin mukaan yhteiskuntaa voitiin parhaiten uudistaa kuitenkin tieteellisin perustein, ei uskonnollistyyppisen profetian pohjalta. Hän kutsui omaa kannattamaansa yhteiskunnan uudistamisen metodia »vähittäissuunnitteluksi»⁷ (piecemeal engineering). Se tarkoitti sitä, että yhteiskuntaa voitiin kehittää vähitellen kokemuspohjaisesti siten, että kokemuksesta otettiin oppia ja tehdyt virheet pystyttiin siten korjaamaan jälkikäteen. Popper asetti näin vastakkain järjen ja valankumouksen⁸.

Popperin mukaan oli kaksi tapaa tehdä yhteiskunnallisia ennustuksia. Ensimmäinen oli »profetia». Se liittyi vallankumoukselliseen ennustamiseen. Yhteiskunnalliset muutokset tulivat tämän ennustustavan mukaan vääjäämättömästi ja ne olivat luonteeltaan suuria mullistuksia. Popperin kannattama ennustustapa oli taas »teknologinen» ennustaminen. Se oli sidottu yhteiskunnallisiin vähittäisiin uudistuksiin ja niiden avulla tehtäviin ennustuksiin. Vähittäisillä uudistuksilla

pystyttiin rajaamaan tarkasteltava ongelma mahdollisimman pieneksi, jolloin voidaan oppia kokemuksesta, eli kyseessä on tiettyssä mielessä tieteellisten kokeiden tekemisestä.⁹

Vähittäissuunnittelun tarkoituksena oli luoda uusia sosiaalisia instituutioita, sekä rekonstruoida ja johtaa jo olemassa olevia. Sosiaaliset instituutiot voivat tässä tapauksessa tarkoittaa sekä yksityisiä että julkisia instituutioita. Ne käsittävät siis esim. kaupan, poliisivoimat, kirkon, koulutusjärjestelmän, lain jne. Vähittäissuunnittelun tarkoituksena oli askel askeleelta parantaa yhteiskunnallisia instituutioita. Kun näin tehtiin, voitiin myös näiden parannusten seurauksia arvioida, ja mahdolliset virheet saatettiin korjata.¹⁰ On huomionarvoista, että Popper yhdistää vähittäissuunnittelun myös yksityisiin instituutioihin, jotka ovat perinteisessä klassisessa liberalismissa käsitelty valtion ja yhteiskunnan sääntelyltä ja suunnittelulta vapaiksi elämäalueiksi.

Popper ei paljoakaan kerro siitä, mikä tulisi olla näiden instituutioiden parantamisen päämäärä. Voimme vain todeta, että vapauden ideaali on Popperin ajattelussa keskeinen arvo. Toisaalta kuten jo edellä on todettu Popperin vapaus on lähinnä vapautta käydä kriittistä keskustelua. Utopistien keskeinen ongelma on se, että he eivät kyenneet luomaan teoriaa, joka olisi avoin kritiikille ja siten pystyisi parantamaan omaa teoriaansa¹¹. Tämä näkemys on voimakkaasti kytköksissä Popperin tieteelliseen näkemykseen. Kaikkien tieteellisten teorioiden tulee olla sellaisia, että niitä voitiin tarkastella ja testata kriittisesti.

Popperin vähittäissuunnittelu on varsin lähellä sosiaalidemokraattista ideaalia yhteiskunnallisesta muutoksesta. Tähän voidaan löytää jopa yhteisiä filosofisia juuria. Kant on eräs Popperin ajattelun peruskulmakiviä. Uuskantilaisuus taas oli vaikuttanut voimakkaasti revisionisteen sosiaalidemokratiaan, esim. Eduard Bernsteinin. Sosialismia alettiin pitämään enemmänkin eettisenä vaatimuksena kuin historiallisen kehityksen väistämättömänä tuloksena.¹²

Kuten muistetaan, Popper on itse tunnustanut, että hän olisi ollut jatkossakin sosialisti, jos pystyttäisiin luomaan yhteiskunta, jossa vapaus ja sosialismi kyettiin toteuttamaan yhdessä. Popperin mukaan näin ei ollut mahdollista, vaan tasa-arvo pyrki tukahduttamaan vapauden ja epäva-

Popper 1952a, 9.

Popper 1992, 155–158.

⁶ Popper 1974, 33.

Termin käännös: Kanerva 1989, 143.

Popper 1994, 65–81; vrt. O'Hear, 147–153.

⁹ Popper 1960, 42–45.

¹⁰ Ibid., 66–67.

¹¹ Ibid., 70.

¹² Manninen 1974, 19–20.

paat taas eivät voineet olla keskenään tasa-arvoisia. Mutta toisaalta vähittäissuunnittelun käsite viittasi siihen, että Popperin näkemyksen mukaan yhteiskunnassa voitiin tehdä uudistuksia, joilla edistettiin tasa-arvoa, jopa erilaisten yksityisten sosiaalisten instituutioiden – kuten vaikkapa yksityisen omistusoikeuden tai vapaan yrittäjyyden – kustannuksella.

Popperia on tulkittu hyvin monella tavalla, mikä on johtunut pitkälti Popperin yhteiskunnallisten ajatusten tietynlaisesta epämääräisyydestä. Popper ei ole niinkään sanonut, miten asioiden tulisi olla, vaan miten niiden ei pitäisi olla. Eräs mielenkiintoinen esimerkki tämänlaisesta popperilaisuuden tulkinnoista on kokoomuksen Popperista lähtenyt aatteellinen kehitys 1970-luvulla. Kokoomuksessa nimittäin vapauden käsitteelle annettiin myös suuntaa antavia määreitä, eli vapaus nähtiin vapaudeksi johonkin. Tämä taas johti siihen, että vapauden edistäminen ymmärrettiin tarkoittavan esim. sitä, että lapsi saatettiin pakottaa oppimaan lukemaan tai että alkoholisti tuli parantaa alkoholismista ennen kuin he saattoivat olla vapaita valitsemaan.¹³

Popperin vapaus-käsite ei kuitenkaan ole näin selvästi klassisen liberalismiin vapaus-käsitteen vastainen. Popperille vapaus on kuitenkin ennen kaikkea vapautta yhteisön alaisuudesta. Muuten Popperin ajatusta tasa-arvon ja vapauden välisestä keskinäisestä ristiriidasta ei voitaisikaan ymmärtää. Jos vapaus ymmärrettäisiin yllä esitetyn ns. positiivisen vapaus-käsityksen mukaisesti, olisi tasa-arvo pikemminkin vapauden edellytys ei sen vihollinen. Toisaalta edellä mainittu ajatus ei ole kuitenkaan kovin jyrkästi Popperin vapaus-käsitystä vastaan, koska Popperin vapaus on enemmän henkistä laatua kuin taloudellista. Popperille vapaus on vapautta taikaukosta ei niinkään vapautta esim. valtiosta, kuten klassisessa liberalismissa.

Popperin ajattelu nivoutuu voimakkaasti kylmän sodan ajan kaksinaapaiseen maailmaan. Se oli suunnattu nimen omaan marxilaisuutta vastaan. Vaikka Popper tuntui kirjoittavan enemmänkin metodologisista kysymyksistä kiinnostuneena tiedemiehenä, voidaan hänen kirjoitustensa perään liittää nimimerkki huolestunut kansalainen. Marxismi uhkasi kaikkea sitä hyvää, minkä länsimainen moderni yhteiskunta oli luonut hyvin lyhyessä ajassa: vapaa tiede, rationalismi, demokratia jne. Popperille nämä ei-materiaaliset saavutukset olivat korvaamattomia verrattuna muuhun.

Näiden saavutusten puolustamiseksi Popper tulee nostaneeksi esiin sosiaalisen reformismin. Marxin kritisoimat »kapitalismin» negatiiviset piirteet voitiin parhaiten korjata vähittäisillä uudistuksilla, ei vallankumouksella. Popperille liberalismi ei siten ollut taloustiedettä, vaan uuden sivistyneen aikakauden perusideologia.

Liberalismi oli joutunut dilemman eteen: kuinka paljon voitiin säilyttää liberalismiin julistuksen ytimeä luopumalla joistain liberalismiin opinkappaleista. Popper oli valmis vastaamaan, että aika paljostakin voitiin luopua etenkin talouspolitiikan alalla, kun taas hänen aikalaisensa ja maanmiehensä F. A. Hayek päätyi päinvastaiseen näkökantaan: liberalismi menetti todellisen olemuksensa, jos se luopui klassisen liberalismiin talousopeistaan.

HAYEKIN EHDOTON VAPAUSKÄSITYS

Jos Popperin filosofiasta oli löydettävissä aineksia myös »vasemmistolaiseen» tai ainakin sosiaaliliberalismin tapaiseen tulkintaan, niin F.A. Hayek ei puolestaan tarjonnut lainkaan ideologisia eväitä tähän suuntaan, vaan aivan päinvastaiseen. Kuitenkin molemmat lähtivät mielestään nimenomaan yksilön puolustamisesta kollektivismia vastaan ja tässä mielessä hyvin liberalistisesta traditiosta.

Hayekin nimi on yhdistetty useimmiten niin sanottuun neoliberalismiin ja sen kautta jopa eräänlaiseen »äärioikeistolaisuuteen» – ainakin talous- ja sosiaalipolitiikan alalla. Koska liberalismia ei yleensä liitetä oikeistolaisuuteen, neoliberalismin ideologinen koti voikin olla jossain määrin epäselvä. Käytännön politiikassa neoliberalismi on löytänyt tukijansa oikeistosta – joskaan suuntauksen henkiset isät eivät ole tästä olleet välttämättä mielissään, vaan ovat saattaneet tulkita toisen tradition tulleen heidän reviiirilleen.

Neoliberalismin alkuaikojen suurista nimistä Hayekin lisäksi esimerkiksi Ludwig von Mises (hänkin itävaltalainen) ja sveitsiläinen Wilhelm Röpke assosioivatkin itsensä ensi sijassa liberaaliseen traditioon. He toivoivat paluuta liberalismiin »oikeille juurille» – puhdistamiseen kollektivismista. Kuuluisin tästä kolmikosta on nykyään epäilemättä Hayek.

Hayekin vapaustulkinta ja liittyminen liberalismiin traditioon on paljon manifestoidumpaa kuin Popperin. Hayek selittääkin klassikossaan »Road to Serfdom» (1944) sekä perusteellisemmässä tutkimuksessaan »The Constitution of Liberty»

¹³ Särkijärvi 1997, 15.

(1960), että 1800-luvun liberalismi oli ollut oikeassa. Suorastaan vaistomaisesti tulee mieleen ennakotapaus: ensin yleisperiaatteet ja oikean yhteiskuntakaavan luonnosteleva pamflettikirjanen (Kommunistinen manifesti) – sitten vuosia myöhemmin yritys saada tälle näkemykselle tieteellisen pohja perusteellisella teoksella (Pääoma).

Hayek ei kavahdakaan poliittista rooliaan, vaan myöntää suoraan, että »Tie orjuuteen» on poliittinen kirja. Se onkin kaukana puolueettomuudesta tai pitäytymisestä akateemiseen viileyteen. Sillä on selkeä tehtävä, kollektivismiin vaaran torjuminen, ja näin muodoin se on kiihkeää sosialismiin ja suunnittelun vastaista ilotulitusta tai oikeammin sarjatulta. Sellaisena se on vapaan yrittäjyyden, kapitalismin ja yksilön oikeuksien puolestusta. Toinen rinnakkaistapaus onkin epäilemättä Edmund Burken vuonna 1790 julkaisema pamfletti Ranskan vallankumousta vastaan. Toisin on kiistämätöntä, että Hayekin tieteellinen pohja on Marxia vakuuttavampi; akateemisen taustan lisäksi tästä on takeena myös taloustieteen Nobelin palkinto (1974).

Hayek on liberalisti, joka liberalismiin klassisessa yhteentörmäyksessä vapaus kontra tasa-arvo linnoittaa asemansa nimenomaan vapauden puolelle. Vapaus merkitsee hänelle ensi sijassa vapautta jostakin, ennemminkin kuin vapautta johonkin. Vapaus oli ehdottomasti ensisijainen arvo jopa itse demokratiaan verrattuna. »Jos demokratialla tarkoitetaan enemmistön tahdon mukaisista rajoittamatonta hallintoa, en ole demokraatti, ja vieläpä pidän sellaista hallitusta turmiollisena ja pidemmän päälle mahdottomana toimimaan.»

Hayekin mielestä liberaalin piti suhtautua enemmistön tahtoon siten, että sen tuli olla päätöksen tekemisen väline. Sen ei kuitenkaan tullut olla moraalinen auktoriteetti sen suhteen, millainen päätöksen olisi pitänyt olla. Toisin sanoen Hayekin mielestä demokratia ei ollut absoluuttinen itseisarvo eikä liioin sellainen ihmiskunnan loppupäämäärä ja pelastussanoma, jollaiseksi se oli liberaalisten ja vasemmistolaisten demokraattien silmissä korotettu. Päinvastoin, myös demokratia tavanomaisessa merkityksessä käsitettynä saattoi sisältää vaaramomenteja yksilön vapauden kannalta.

Hayekin logiikan takana näyttää olevan ajatus, että demokraattinen hallitus saattoi esittää liberaalia ja suvaitsevaista ja ottaa »demokraattisuuden» selkänokaksi melkein minkä toimenpiteen perusteluksi tahansa. Se siis saattoi mennä pidemmälle kuin varsinainen diktatuuri, juuri sen takia, että avoin diktatuuri oli kaikkien silmissä vailla demokratian »moraalista» selkänokjaa ja sen

repressio oli näin ollen alastomampaa, kaikkien nähtävissä. Sen sijaan demokraattinen hallitus, jolla oli tukenaan hyvin homogeeninen ja doktrinäärinen enemmistö, saattoi olla yhtä tyrannimainen kuin pahin diktatuuri vähemmistöä kohtaan.

Enemmistövalta olikin Hayekin mielestä itse asiassa keino, ei päämäärä. Oikeastaan se oli pienin paha ottaen huomioon kaikki muut kokeillut järjestelmät. Enemmistövallan ei tullut olla ehdoton, eikä tärkeintä ollut se, kuka valtaa käytti, vaan mihin hänellä oli valtuudet. Nyt oltiin Hayekin mukaan hukkaamassa ei ainoastaan 1800-luvun liberalismia, vaan myös sitä aiempaa perinnettä, jopa antiikin individualismia. Pahin uhka oli juuri kollektivismi ja sen tukahduttava vaikutus.

Ajatus on hyvin samanlainen kuin de Tocquevillen näkemys yleisen mielipiteen terrorista jo 1800-luvulla. Mises puki saman näkemyksen seuraavasti: jos valtion johtaja tuns vain oman lakinsa, oli samantekevää, oliko hän hyväntahainen vai ei.

Mikäli kollektivismi uhkasi ottaa järjestelmän haltuunsa, jopa autoritääriäinen reaktio sitä vastaan saattoi olla perusteltu. Hayek tulkitsee kollektivisoinnin uhan olleen realisoitumassa esimerkiksi Espanjassa vuonna 1936 ja Chilessä 1973, ja näissä tapauksissa hän suhtautui nousseisiin diktatuureihin jossain määrin ymmärtäväisesti. Tämä saattaa tuntua oudolta linjaukselta, kun sen esitti mies, joka mielestään puolusti nimenomaan yksilön oikeuksia ja vapautta. Liberaaleja ei juuri ole tavattu autoritääristä konservatismia ja militarismia edustaneiden caudillojen tukijoukoista.

Takana oli kuitenkin käsitys, jonka mukaan Franco ja Pinochet olivat – tai ainakin heidän olisi pitänyt olla – vain tilapäisratkaisuja, ohimeneviä vastamyrkyjä vielä pahemman taudin torjumiseksi. Autoritääriäinen hallinto saattoi katkoa oksia, mutta se ei kajonnut ytimeen. Franco ja Pinochet eivät puuttuneet yksilön oleellimpaan ja pysyvästi ratkaisevaan perusoikeuteen, kuten näkyvissä olleet vaihtoehdot – tasavaltalainen anarkismi, sosialismi ja syndikalismi tai allende-lainen marxismi – tuntuivat tekevän. Viimeksi mainitut olisivat syöneet yhteiskunnan vapauden pohjan ja näivettäneet sen kollektivismin, ja siihen verrattuna ohimenevä poliittisten vapauksien menettäminen oli pienempi haitta. Autoritarismin ja kollektivismiin välillä oli Hayekin mielestä siis selvä ero.¹

¹ Gamble 1996, 41–44, 89, 92, 135; Hayek 1994, 40,100,101; von Mises 1944, 46.

LIBERALISMIN TRADITIOSSA

Hayek pysyi kuitenkin mielestään koko ajan liberaaliina eikä muuttunut konservatiiviksi tai oikeistolaiseksi. Hänen mielestään liberalismi ei ollut menettänyt valta-asemiaan puutteidensa tai virheidensä vuoksi, vaan ennemminkin kaikkien niiden menestysten vuoksi, joita se oli tuonut. 1800-luvun vanhaliberalismi, jota oli totuttu kauhistelemaan sosiaalisena sydämättömyytenä – mallia Malthus ja Ricardo – oli ollut perusasioissa oikeassa.

Vikana olikin se, että liberalismiin ei ollut annettu kehittyä eteenpäin, kun sen tuottamat edut ja kehitys oli katsottu itsestäänselvyyksiksi. Oli ajaututtu kollektivismiin ja yksilön alistumiseen hetkellisten aineellisten etujen vuoksi. Hayekin mukaan ei voitu toivoa ja vielä vähemmän palata 1800-luvun todellisuuteen, mutta oli mahdollisuus toteuttaa sen ideaalit. Isovanhemmat eivät olleet sotkeneet maailmaa – vaan oma sukupolvi, 1900-luvun lapset. Sama ajatus on Röpkelläkin, mutta hieman maltillisemmin. Hän tunnusti, että vanhassa liberalismissa oli ollut vikoja, mutta koska ne nyt tunnettiin, ne voitiin korjata, ja oli mahdollista palata vanhan liberalismiin kestäviin osiin.

Hayekin kirja »Road to Serfdom» on kuvaavasti omistettu »kaikkien puolueiden sosialisteille». Hänen lähtökohtansa siis oli, että kollektivismissä oli tullut kaikkien kansalaisuskonto, ei vain sosialististen puolueiden ajama poliittinen suuntaus muiden joukoissa. Mises ilmaisi samana vuonna julkaistussa kirjassaan, että sosialismi oli jo voittonut Manner-Euroopassa ja Britanniassa. Vain Amerikalla oli enää mahdollista valita tiensä, ja se, minkä valinnan se tekisi, ratkaisisi ihmiskunnan kohtalon. Englantilainen vasemmisto ja amerikkalaiset »edistykelliset» piirit olivat Misesin mielestä samalla kannalla kuin kansallissosialistit, mitä tuli käsityksiin valtion roolista ja suhtautumisesta vapauteen. Mises kutsui järjestelmää, jossa valtio sekaantui kaikkeen, etatismiksi. Valtion olemus merkitsi aina pakotusta ja pakkoa, oli sen muodollinen rakenne tai perustuslaki millainen hyvänsä.

Hayek vastusti hyvinvoinnin ja tulojen hallinnollista tasaamista hyvin vanhaliberalistisin argumentein. Hänen mukaansa tasaaminen johtaisi lopulta rappiolle koko yhteiskunnan ja sen moraalin. Tien päässä hämöttäisi totalitääriäinen yhteiskunta, oli se sitten sosialistinen tai fasistinen – periaatteessa ne edustivat samaa pääpäähaa, kollektivismia. Suunnitteluyhteiskunta suosisi sitä paitsi pätevimpien ja kyvykkäimpien si-

jasta aina kelvottomimpia aineksia, niitä, jotka symboloivat massaa sinällään eivätkä sen parhaita ominaisuuksia. Työehtosopimusjärjestelmä tuotti oman piirinsä jäsenille privilegioidun aseman, mutta jätti turvattua toimeentuloa vailla olevat toivottomaan asemaan: kukaan ei valvonut heidän etujaan, eivätkä he voineet itse kilpailla työmarkkinoilla, koska eivät voineet tarjota työvoimaansa halvemmalla. Näin ollen heidätkin pakotettaisiin kollektiiviin mukaan.

Mises puolestaan korosti, että kapitalismi oli kuluttajan suvereenisuutta taloudellisissa asioissa ja äänestäjän suvereenisuutta poliittisissa asioissa.²

Neoliberaalit korostivat näin ollen voimakkaasti liberalismiin traditiota. He torjuivat ulkoisesti ei vain sosialismin ja fasismia, vaan myös konservatismia. Hayek kirjoitti jopa kirjaansa »The Constitution of Liberty» luvun »Miksi en ole konservatiivi». Hänen esittämänsä luonnehdinnat konservatiiveista tuntuvat monissa kohdoin erikoisilta, ainakin jos ajatellaan sellaisia lukijoita, joiden kuvan konservatismista ovat muodostaneet lähinnä Reaganin ja Thatcherin suuntaukset. Sen sijaan niille, jotka muistavat myös Bismarckin, Disraelin, Baldwinin, Macmillanin tai Eisenhowerin, kuva lienee tutumpi.

Hayekin arvion mukaan konservatiivit nimittäin ovat epäluuloisia markkinoita kohtaan. He ovat autoritäärisiä ja tyytyvät status quoon, jopa silloin, kun se on kollektivistinen. Konservatismi voi vain jarruttaa epäsuotuisia virtauksia, mutta koska se ei voi osoittaa näille vaarallisille suuntauksille mitään toista suuntaa, se ei pysty estämään niiden virtausten jatkumista. Se vain seuraa ja hidastaa sosialisteja, kun taas liberalismi haluaa kokonaan vaihtaa suuntaa.

Hayek näyttää yhtyneen yleiseen stereotyyppiin, jossa konservatismiin arveltiin vain säilyttävän kaikkea melkein pelkän säilyttämisen vuoksi, sisällöstä piittaamatta. Konservatismi on arka ja pelkää muutosta, liberalismi ei; konservatiivi on opportunisti eikä hänellä juuri ole periaatteita, vaikka hänellä onkin moraalisesti vakuuttuneita mielipiteitä. Sosialisti ja konservatiivi uskovat pakottamiseen moraalisten uskomustenkin alueella, liberaali ei. Konservatiivi voi olla lyhytaikainen liittolainen taistelussa kollektivismia vastaan, mutta luotettava hän ei ole, ja usein konservatismi vastustaa kollektivismin liiallisuuksia vääristä syistä.

² Hayek 1994, passim; Federici 1991, 50,51; von Mises 1944, 1–5,47, 223, 224; Röpke 1947, 15–24, 27, 61, 62.

Hayek suomi erityisesti 1900-luvun konservatiiveja tästä mukautumispolitiikasta kollektivisteja kohtaan. Osoittaen tämän mahdollisimman selvästi hän jopa puhui positiivisemmin 1800-luvun arkkivanhoillisista arvokonservatiiveista kuin oman ajan konservatiiveista: de Bonald, de Maistre, Coleridge ym. olivat poliittisessa reaktionäärisyydessäänkin tajunneet, mikä merkitys oli kansalaisten spontaaneilla instituutioilla, 1900-luvun konservatiivit eivät, Hayek tulkitsi.³

Hayek katsoikin olevansa poliittiselta kannaltaan nimenomaan »Old Whig» – hyvin voimakas paino sanalla »Old». Mises on samanhenkinen, Röpke sen sijaan hyväksyi nimityksen »liberaali-konservatiivi». Misesistäkin voi sanoa, että eräässä mielessä hänen näkemyksensä ihmisen synnynäisestä perusluonteesta muistuttaa konservatiivista näkemystä: »Ihminen syntyy asosiaalisenä ja antisosiaalisenä olentona, vastasyntynyt lapsi on villi-ihminen. Itsekkyys on hänen luontonsa.» Vain kokemus ja kasvatusta muuttavat tämän tilanteen.⁴

Voikin sanoa, että neoliberalistista vapaan kilpailun linjausta on pidetty monessa suhteessa hyvin epäkonservatiivisena. Kilpailuhan on perityn varallisuuden edustaman pysyvyyden vihollinen sekä horjuttaa herkästi pieniä, perinteisiä yhteisöjä ja niiden arvoja tuomalla massat mukaan sekä talouteen että politiikkaan. Disraeli oli ollut hyvin kriittinen kilpailua kohtaan. On myös tunnettua, että Yrjö-Koskinen puhui Suomessa tuomien »suden vapaudesta», ja vanhasuomalaisuus oli usein ollut nuorsuomalaisuutta sosiaali-reformistisempi liike.

Popper päätyi etenkin Suomessa – Dahrendorffilla sopivasti ryyditettynä – myös hyvin antikonservatiivisen tulkinnan esikuvaksi. Hayekin osalta seurasi kuitenkin päätyminen nimenomaan konservatiivien profeetaksi jopa omia tavoitteita vastaan. Miten tämä oli mahdollista?

THATCHERISMI JA REAGANISMI: NEOLIBERALISMIN AINESOSA

Andrew Gamble avaa Hayekia käsittelevän kirjansa erään luvun seuraavalla lainauksella Englannin konservatiivipuolueen tilaisuudesta. Lainaus on otettu »Thatcher's People» -nimisestä kirjasta:

»Toinen kollega oli myös valmistanut paperin, jossa katsottiin, että 'keskitie' oli Konservatiiviselle puo-

lueelle pragmaattinen tie, joka välttäisi sekä vasemiston että oikeiston äärimmäisyydet. Ennen kuin hän oli lopettanut paperinsa lukemisen, uusi puoluejohtaja otti käsilaukkunsa ja otti sieltä esille kirjan. Se oli Friedrich von Hayekin The Constitution of Liberty. Keskeyttäen pragmatistin hän piti kirjaa ylhäällä meidän kaikkien nähtäväksi. 'Tämä', hän sanoi tiukasti, 'on se, mihin me uskomme', ja pamautti Hayekin alas pöydälle.»⁵

Neoliberalismi tunnetaan nyt nimenomaan konservatiivisten puolueiden ja suuntausten dogmina. Thatcherin ja Reaganin uusoikeistolaisuuteen otettiin neoliberalismista erityisesti talouden ja individualismin elementit: vapaa kauppa, inflaation vastainen taistelu, monetarismi ja muutenkin holhouksen vastustaminen. Johtopäätökset yksilön vapauksesta tehtiin siis täsmälleen toiseen suuntaan kuin Popperin vedonneessa kriittisessä rationalismissa ja sosiaalisessa valintataloudessa. Thatcherin pitkäaikainen valtiovarainministeri Nigel Lawson näki Hayekin ja Milton Friedmanin uuden ajan Adam Smithinä, Edmund Burkenä ja David Humena.

Samoilla neoliberalistisilla apajilla olivat olleet oikeastaan myös vielä monta astetta jyrkemmän suuntauksen edustajat eli populistit. Itse asiassa monet nykyään äärioikeistoksi mielletyt protestiliikkeet lähtivät liikkeelle ennemminkin taloudellisen neoliberalismin tunnuksin. Hans-Georg Betz katsoo, että länsieurooppalaisessa populismissa on kaksi haaraa: neoliberaali haara, joka keskittyi lähinnä yksilön turvaan holhousvaltiota vastaan ja talouteen, ja kansallinen haara. Viime vuosina on jälkimmäinen tullut hallitsevaksi oikeistopopulistisissa puolueissa.

Betzin mukaan monet oikeistopopulistiset puolueet – mallia Le Pén – muistuttavat monessa suhteessa enemmän sosialistisia ja sosiaalidemokraattisia puolueita kuin muita puolueita. Pitääkin paikkansa, että ne vetoavat mielellään nimenomaan työväenluokkaan, mutta jäävät vieraiksi esimerkiksi kirkollisille arvokonservatiiveille. Työväenluokkaisuudesta huolimatta talouspoliittiset taipumukset ovat kuitenkin olleet neoliberalistisia. Työväenluokkaisuuden ja neoliberaalisuuden ristiriidan Betz selittää eräänlaisena sosiaalidarwinismin uutena nousuna. Vanha sosiaalinen solidaarisuus on murtunut, samoin vanhat mahdollisuudet sosiaaliseen liikkuvuuteen. Neoliberalistinen suhtautuminen on keino murtaa niitä instituutioita, puolueita, byrokraatioita, ammattiyhdistyksiä jne., jotka nähdään sosiaalisen etenemisen esteinä.⁶

³ Hayek 1990, 397–411; ks. myös Gamble 1996, 100–125.

⁴ von Mises 1944, 241.

⁵ Gamble 1996, 151.

⁶ Betz 1994, 107–109, 166, 178, 179.

Oikeistopopulismin neoliberalismi on kuitenkin rajoittunut selvästi talouteen, ei poliittisiin arvoihin, jotka heillä edustavat varsin selvästi kollektivismia – jopa autoritääristä kollektivismia. Toisaalta myöskään thatcherismi ja reaganismi eivät olleet puhtaasti neoliberalistisia, vaan niissä oli myös hyvin konservatiivisia elementtejä. Neokonservatismiin puolelta tulivat etenkin Yhdysvalloissa tyypillinen vanhoillisten ajatusten läpimurto, uususkonnollisuus, kylmän sodan henkinen kommunisminvastaisuus sekä ei-uskonnollisissakin oikeistopiireissä näkemys, että »60-luvun sallivuuden yhteiskunta» oli tehnyt vararikon ja saanut aikaan vain ongelmiansa pahenemisen. 1970–80-lukujen oloille ominainen poliittinen asetelma ja yleinen kyllästyminen kollektiivisiin arvoihin loivat tilanteen, jossa juppi, takametsien mies ja uskonnollisen liikkeen edustaja olivat kaikki äänestämässä yhtäkäsi Thatcheriä ja Reagania – ja silti he olivat monessa asiassa edelleen lähes toistensa vastakohtia.

Yhdistävänä tekijänä oli ensisijaisesti yhteinen vihollinen: sosialismin ja sosiaalidemokratian, yleensä »holhousyhteiskunnan» vastaisuus. Osaltaan tietenkin vaikuttivat myös karismaattiset johtajapersoonat ja ajankohtaiset talouden ja päivänpolitiikan ongelmat, jotka lopullisesti varmistivat poliittisen ja sosiaalisen tilauksen yksilökeskeisemmälle tulkinnalla. Silloin nousi arvoonsa Hayek. Sen sijaan Popper, joka ei suhtautunut yhtä kielteisesti siihen, että valtiolla oli roolinsa ja että tasa-arvoa voitiin edistää myös yhteiskunnan voimin, kuului enemmän aikaan, jolloin vielä jaettiin hyvinvointia ja henki oli konsensuaalisempi kuin 1970-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.

Entä sitten nyt, kun jonkinasteinen konsensus tai ainakin keskustan täytyminen 1970–80-lukujen jyrkän oikeistolaisuuden ja jyrkän vasemiston vaiheen jälkeen tuntuu olevan toteutunutta? Neoliberalismin ongelma on kenties siinä, että se on lyönyt niin voimakkaasti läpi, että se on lakannut olemasta erillinen ase. Tony Blair ja Bill Clinton ovat lähempänä 1980-luvun konservatiiveja ja republikaaneja kuin vaikkapa Michael Footin Labouria ja Jimmy Carterin ja Edward Kennedyn demokraatteja. Yhtäikäsi tämän kehityksen kanssa on 1980-luvun neoliberalismi osoittanut fundamentalisoitumisen merkkejä ja menettänyt pelikentältä valtaamansa tilaa vanhoille vastustajille, osittain näiden historialliseen virheeseen syyllistyen. Kuten John Gray, jonka näkökulmaa tosin rasittaa hieman käännynnäisyys (neoliberalismista perinteiseen konservatismiin), on todennut: »Uusoikeiston libertariaanisille ja

klassis-liberaalisille ideologeille heidän omat ideansa olivat juuri sitä mitä marxismi oli virheellisesti luvannut olla: historian arvoituksen ratkaisu.»

Myös neokonservatiivien älyköt Roger Scruton ja Irving Kristol kritisoivat neoliberalisuutta, koska se painottaa heidän mielestään liikaa vapautta. Scrutonin mukaan kansalaisen suhde valtioon ei voi olla sopimussuhde. Valtiolla on aina auktoriteetti, vastuu sekä »vanhemmuuden despotia». ⁷ Neoliberalien puolelta esiintyy puolestaan vastaavaa kritiikkiä liiasta arvokonservatiivisuudesta – ja sopuudesta vanhan kollektivismiin suuntaan. Andrew Gamble näkee neoliberali Hayekin ja sosiaalikonservatiiivi Michael Oakeshottin välisen eron juontavan erilaisiin näkemyksiin Thomas Hobbesin filosofiasta. Oakeshottin mielestä Hobbes on luonut hyvän hallintomallin, jossa valta on delegoitu ylöspäin ja jossa velvollisuudet ja oikeudet ovat tasapainossa; Hayekin silmissä Hobbes on nimenomaan anateema ja yltiörationalisti, ja hallinto ylhäältä on aina minimoitava. ⁸

Hayekiläinen liberalismi ja sen thatcheriläinen konservatiivinen toteutus on yleensä kuvattu hyvinvointivaltion arvojen pohjalta. Niitä on pidetty suden vapauden paluuna, sydämettömänä politiikkana, rikkaiden suosimisena, köyhien painamisena ja ihmisten ajamisena kaduille. Etenkin skandinaaviselle traditiolle hayekilaisuus on vierasta, ovathan olotkin erilaiset kuin anglosaksisissa maissa, joiden oloihin ja individualistiseen perinteeseen Hayekinkin reseptit ovat enemmän tai vähemmän sidotut, vaikka hän uskoi ne yleis-päteviksi. Mutta mikäli haluaa välttää nimenomaan keynesiläisyyden ja sosiaaliliberalismin toistumisen, liberalismiin ideologisessa tilanteessa olisi kenties olemassa tällä hetkellä omassa traditiiossaan taas tilanne, jossa Popper voisi olla jälleen helpompi ideologinen esi-isä kuin Hayek.

KIRJALLISUUS

- Betz, Hans-Georg: *Radical Right-wing Populism in Western Europe*. London 1994.
 Federici, Michael P.: *The Challenge of Populism. The Rise of Right-Wing Democratism in Postwar America*. New York 1991.
 Gamble, Andrew: *Hayek. The Iron Cage of Liberty*. Cambridge 1996.
 Gray, John: *Beyond the New Right. Markets, Government and the Common Environment*. London 1994.

⁷ Honderich 1990, 142; Gray 1994, 122,136,137.

⁸ Gamble 1996, 188.

- Hayek, F.A.: *The Constitution of Liberty*. Reprinted. London 1990.
- Hayek, F.A.: *Tie orjuuteen*. Gaudeamus 1994.
- Honderich, Ted: *Conservatism*. London 1990.
- Kanerva, Jukka: Karl Popper. Teoksessa *Politiikan teorian moderneja klassikkoja. Toim. Jukka Kanerva*, ss. 135–153. Gaudeamus. Helsinki 1989
- Manninen, Juha: Popper ja Nykyaika. Teoksessa *K. R. Popper: Avoin yhteiskunta ja sen viholliset. Suomen-
tanut Paavo Löppönen*, ss. 13–30. Otava. Keuruu 1974
- Mises, Ludwig von: *The Rise of the Total State and Total War*. Yale University Press, New Haven 1944.
- O'Hear, Anthony: *Karl Popper*. Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley 1980
- Popper, Karl: *In Search of a Better World. Lectures and Essays from Thirty Years*. Routledge. London and New York 1992
- Popper, Karl R.: *The Myth of the Framework*. In *Defence of Science and Rationality*. Ed. by M. A. Notturno. Routledge. Padstow 1994
- Popper, K. R.: *The Open Society and Its Enemies*. Vol. I. *The Spell of Plato*. 2nd ed. Routledge & Kegan Paul. Frome and London 1952a
- Popper, K. R.: *The Open Society and Its Enemies*. Vol. II. *The High Tide of Prophecy Hegel and Marx*. Routledge & Kegan Paul. Frome and London 1952b
- Popper, Karl: *The Poverty of Historicism*. 2nd ed. Routledge & Kegan Paul. Great Britain 1960
- Popper, Karl: *Unended Quest. An Intellectual Autobiography*. Open Court. United States of America 1974
- Röpke, Wilhelm: *Ihmisten valtio. Yhteiskunta- ja talouselämän uudistuksen peruskysymyksiä*. Suom. Antero Manninen. Porvoo 1947.
- Särkijärvi, Jouni J.: *Popperin filosofian vaikutus Kokoomukseen 70–80-luvuilla*. Teoksessa *Popper*. Ss. 10–15. Kansallinen Sivistysliitto. Helsinki 1997